

6. Lukianchenko, O. M. (2004). Orhanizatsiia pedahohichnoi praktyky v riznykh typakh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv Ukrainy (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Organization of pedagogical practice in different types of pedagogical educational institutions of Ukraine (the second half of XIX – the beginning of XX centuries)] (Doctoral dissertation, Kharkiv).
7. Ohneviuk, V. O. (2014). Vidpovidalnist yak skladova akmeprofesiohramy suchasnoho fakhivtsia [Responsibility as an integral part of the acme-professional pattern of modern specialist]. In S. P. Arkhylova (Ed.), Rozvytok profesionala i profesionalizmu: teoriia i praktyka (pp. 9-14). Cherkasy: FOP Hordiienko Ye. I.

Кипиченко Наталія Сергіївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Кипиченко Наталья Сергеевна, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры начального образования Педагогического института Киевского университета имени Бориса Гринченка

Nataliia Kypychenko, Senior Lecturer of Department of Primary Education of the Pedagogical Institute of Borys Grinchenko Kyiv University, PhD in Pedagogic

Нечипоренко Катерина Петрівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка.

Нечипоренко Екатерина Петровна, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры начального образования Педагогического института Киевского университета имени Бориса Гринченка

Kateryna Nechyporenko, Senior Lecturer of Department of Primary Education of the Pedagogical Institute of Borys Grinchenko Kyiv University, PhD in Pedagogic

УДК: 373.5.035:316.623-056.49

В.І. Кириченко, м. Київ

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Стаття присвячена розгляду актуальних питань створення концептуально-методологічного забезпечення діяльності

загальноосвітніх навчальних закладів з формування просоціальної поведінки учнів. Авторка зосередилась на сутнісних особливостях середовищного, компетентнісного, системного та особистісно орієнтованого підходів, які окреслюють змістово-технологічні орієнтири формування просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх закладів.

Ключові слова: *просоціальна поведінка, формування просоціальної поведінки, методологічні підходи, компетентнісний підхід, системний підхід, особистісно орієнтований підхід, середовищний підхід.*

Зміна принципів організації соціального життя в Україні загострила проблему виховання особистості, здатної до самовираження і конструювання власного життєвого шляху в потоці соціальних трансформацій. Сучасну дитину необхідно за допомогою діалогу вчити мислити, пробуджувати її душу, підживлювати потребу в самоосвіті та самовдосконаленні, допомагати їй осмислювати власне життя як буття в соціокультурному просторі, формувати переконання щодо переваг просоціальної життєвої позиції.

Педагоги мають спонукати дітей та підлітків на докладання зусиль для власного і водночас суспільного благополуччя, тому що Україна сьогодні як ніколи потребує громадян, творчих, здатних на духовне, моральне й соціально-культурне самотворення та на просоціальне служіння державі та суспільству.

Дослідженню особливостей просоціальної поведінки присвячено багато наукових досліджень переважно психологічного напрямку (К. Абульханова-Славська, І. Бех, Б. Братусь, Г. Корнетов, О. Леонтьєв, А. Маклаков, С. Рубінштейн, Г. Товканець, М. Фіцула, І. Фурманов, Г. Щєбатунов та інші); феномен милосердя й альтруїзму (просоціальна поведінка відрізняється від соціальної саме більшим альтруїстичним навантаженням) розкрито у дослідженнях Т. Гаврилової, В. Зандер, В. Куніциної, Н. Кухтової, І. Юсупова та інших. Науковці характеризують просоціальну поведінку як вчинки та дії індивіда, спрямовані на користь собі й іншим людям, тобто – на досягнення особистісного та громадського благополуччя, або як систему дій та вчинків особистості, зумовлену свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, прагненням конструктивно вирішувати міжособистісні та групові

суперечності, несприйнятливостю до ризикованих способів суб'єкт-суб'єктних взаємодій, здатністю до самореалізації у різних видах соціально значущої діяльності [6].

На думку вітчизняних та зарубіжних дослідників просоціальна поведінка зумовлюється намірами бути корисними іншим і найчастіше проявляється у *допомозі, участі, співпраці чи взаємодії*. Її діапазон широчіє від мимовільної любов'язності до допомоги людині, яка опинилася у небезпеці, чи аж до порятунку інших ціною власного життя. Відповідно можуть бути задіяні такі *ресурси* допомоги ближньому чи суспільству: увага, час, праця, грошові видатки, відсування на задній план власних бажань і задумів, безкорисливе соціальне служіння, самопожертва тощо.

Формування просоціальної поведінки учнів ЗНЗ розглядається дослідниками як інтегральна єдність трьох компонентів: *когнітивного* (розуміння сутності та усвідомлення необхідності просоціальних дій і вчинків), *емоційно-ціннісного* (емпатія, прагнення товариської підтримки й допомоги, співпричетності, толерантне ставлення) і *поведінково-практичного* (набуття власного досвіду і вправлення у соціально значущій діяльності, залучення до неї інших).

Відтак цільовими орієнтирами формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій постають сприяння свідомій інтеріоризації ними соціально значущих норм і цінностей, набуттю якостей просоціальної особистості (*емпатійність, доброзичливість, турботливість, довірливість, толерантність, рефлексивність, чуйність, альтруїстичність*); формування прагнень і вмінь конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності; стимулювання участі підлітків у соціально значущій діяльності та спонукання їх до прийняття вільного вибору соціально значущих моделей поведінки.

Педагогічна рефлексія наукового доробку з формування просоціальної поведінки дозволяє стверджувати, що наразі недостатньо досліджень власне педагогічних аспектів, які б розкривали особливості формування просоціальної поведінки підлітків й надавали необхідні рекомендації щодо оптимізації цього процесу в освітньому середовищі загальноосвітнього навчального закладу. Отже, необхідність дослідження визна-

чається нерозробленістю проблеми у вітчизняній педагогічній науці й потребами розвитку освітньої практики.

Мета статті полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та популяризації сутнісних аспектів формування просоціальної поведінки дітей і підлітків серед широкого науково-педагогічного загалу.

Педагогічна рефлексія творчого доробку класиків педагогіки підводить до розуміння, що цілісно і в діалектичній єдності проаналізувати всю сукупність найбільш значущих освітніх проблем і встановити їх ієрархію, максимально достовірно спрогнозувати найбільшу ймовірність отримання об'єктивного знання, визначити стратегію і основні способи вирішення означених проблем дозволяє виокремлення і конкретизація методологічних підходів.

Поділяємо усталені погляди на методологічний підхід як на комплексний педагогічний засіб, що містить у собі наступні складові:

- основні поняття, які використовуються у процесі організації, управління та оновлення навчально-виховної діяльності;
- принципи як вихідні положення або головні правила здійснення навчально-виховної діяльності;
- прийоми і методи побудови навчально-виховного процесу.

Перша складова – понятійно-категоріальна – є цілісною сукупністю взаємодоповнюючих понять, що окреслюють певне проблемне поле. Одне з них є ключовим й обумовлює назву самого підходу. До прикладу, поняття “особистість” відіграє таку роль в особистісно орієнтованому підході, поняття “середовище” – у середовищному й т.д.

Друга складова підходу – принципи. Вони відіграють важливу роль, справляючи значний вплив на відбір змісту, форм і способів організації навчально-виховного процесу; постають керівництвом до дії у побудові стилю спілкування й системи взаємин з учнями та їх батьками; обумовлюють вибір критеріїв оцінювання результатів навчально-виховної діяльності.

Третя складова підходу – технологічна, вона містить сукупність прийомів і методів, які використовуються педагогами у навчально-виховній діяльності.

Упорядковуючи концептуально-методичні засади формування просоціальної поведінки учнів свого навчального

закладу, педагоги й партнери з числа акторів суспільного життя місцевих громад можуть діяти одночасно в рамках кількох методологічних підходів, які лежать у річищі гуманної педагогіки. Їх цілеспрямований, свідомий, суб'єктивний прояв в діяльності педагога й учнів більш явно виражається в педагогічних ідеях, які “схоплюють зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього та виражають думку про перетворення дійсності” (С. Гончаренко, 2012) [3].

Для формування просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів такі ідеї можна запозичити з теорії і концепції формування ціннісних підвалин життєдіяльності дітей та підлітків (М. Каган, Д. Леонтьєв, О. Сухомлинська та інші), системи ставлень (О. Лазурський, В. М'ясищев та інші), діяльності (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші), загальних закономірностей розвитку особистості (О. Асмолов, Л. Божович, С. Рубінштейн та інші), педагогічних систем (В. Беспалько, Р. Гуревич, Н. Кузьміна та інші), особистісно орієнтованого виховання (І. Бех, Н. Щуркова, І. Якіманська та інші), створення розвивального освітнього середовища (Дж. Гібсон, Г. Ковальов, В. Ясвін та інші), технологічності освіти (О. Пехота, Г. Селевко, С. Сисоєва та інші).

Аналіз психолого-педагогічних джерел і масової освітньої практики дає підстави стверджувати, що процес формування просоціальної поведінки ефективніше відбувається у річищі системного, компетентнісного, особистісно орієнтованого і середовищного підходів, осмислення й узгодження яких здійснюється на основі принципу логічної доповнюваності.

Універсальним підходом є *системний*, сутність якого полягає в тому, що, відображаючи загальний зв'язок і взаємозумовленість явищ і процесів навколишньої дійсності, він орієнтує дослідника і педагога-практика на необхідність аналізу будь-яких явищ життя (у тому числі – й організацію та перебіг освітнього процесу) як певних систем, які мають визначену структуру і свої закони функціонування. При цьому всі відносно самостійні компоненти діяльності загальноосвітнього навчального закладу (цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний, моніторингово-результативний) розглядаються не ізольовано, а в їхньому взаємозв'язку, взаємозумовленості, розвитку й русі. Системний підхід передбачає виділення в педагогічній системі чи особистості, що розвивається, перш за

все, інтегративних інваріантних системо-утворюючих зв'язків і ставлень; аналіз того, що в системі є стійким, а що змінним, що головним, а що другорядним; класифікацію існуючих зв'язків між елементами, визначення структури та організації системи, шляхів управління нею як цілісним утворенням.

Крізь призму системного підходу виховне середовище загальноосвітнього навчального закладу постає частиною більш широких і відкритих систем – освітньої й управлінської. Він забезпечує можливості створення превентивного виховного середовища, технологізації виховного процесу, тим самим підвищуючи ступінь цілісності виховних впливів. Саме цей підхід уможливорює визначення внеску окремих компонентів-процесів у розвиток особистості як системного цілого, дає змогу подолати фрагментарність навчально-виховної роботи, об'єднати й посилити педагогічний потенціал різних суб'єктів виховання.

У цьому сенсі він дуже тісно пов'язаний з *особистісно орієнтованим підходом*, який означає орієнтацію при плануванні і здійсненні освітнього процесу на особистість як мету, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності. Особистісний підхід вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу; передбачає опору в освіті на природний процес саморозвитку задатків і творчий потенціал особистості, створення відповідних умов. Центруючи педагогічні впливи на розвитку особистості дитини, він передбачає організацію емоційно насиченої полісуб'єктної взаємодії педагогів і вихованців, сприяє вибудові системи особистісних цінностей, що є запорукою соціальної самореалізації, здатності обирати моральні життєві орієнтири та способи поведінки. Такий підхід “заперечує детермінуючий вплив на особистість, що здійснюється реактивними, адаптивними виховними механізмами. Натомість утверджуються й використовуються психологічні механізми виховання, розраховані на максимальне залучення всіх компонентів структури особистості (свідомості, волі, емоцій) в соціальній і міжособистісній взаємодії” (І. Бех, 2003) [1].

На думку академіка І. Беха, особистісно орієнтований підхід акцентує особливу увагу на обґрунтуванні інноваційних напрямів ефективного формування соціально позитивного вчинку й діяльності дитини, закономірностей та чинників

становлення її морально-духовної свідомості й системи особистісних цінностей [2]. Цей підхід забезпечує духовно-практичне освоєння дитиною оточуючого світу, оскільки спрямований на морально-духовний розвиток суб'єкта, а не на його пристосування до умов навколишнього середовища (І. Бех, 2012) [1].

Середовищний підхід ґрунтується на комплексі науково-філософських уявлень про те, чим є особистість і середовище та як вони пов'язані між собою. Цей підхід враховує, що в результаті взаємодії середовища й особистості постає спосіб її життя, основні риси якого визначаються умовами середовища. Він тлумачить середовище як засіб виховання і як технологію опосередкованого управління (через середовище) процесом формування і розвитку особистості підлітка.

Враховуючи вищезазначене, прагнення педагогів і дослідників віднайти шляхи гармонізації відносин, пом'якшення впливу кризових факторів і способи залучення учнів до соціально значущої спільної діяльності втілюються у педагогізації середовища, інтеграції виховних впливів значущих дорослих і референтних однолітків, посиленні його превентивності. Під превентивним виховним середовищем загальноосвітнього навчального закладу ми розуміємо упорядковану цілеспрямовану сукупність організаційно-педагогічних умов, взаємодія й інтеграція яких забезпечує соціально-правову підтримку розкриття внутрішнього потенціалу, духовного розвитку і самореалізації особистості; сприяє виробленню нею ціннісного ставлення до себе, природи і суспільства; нівелює негативні впливи соціуму на дитину [6].

У розбудові такого ціннісного превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу дослідники вбачають потенційну можливість забезпечення ефективності формування просоціальної поведінки дітей та підлітків.

Компетентнісний підхід як досягнення західної педагогічної думки має широке застосування у вітчизняній освіті, що є реакцією на актуальні потреби сучасного суспільства, особливо ринку праці.

Компетентнісний підхід – це спрямованість педагогічного процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей; методологічна орієнтація педагогічної (виховної) діяльності на розвиток життєвих

компетенцій, становлення конструктивної життєвої стратегії та індивідуально-особистісних технологій життєтворчості особистості у процесі виховання.

У сучасній науці спостерігаємо стійку тенденцію утвердження не лише поняття “компетентнісний підхід”, а й осмислення його сутності, адже реалізація цього підходу ґрунтується на розумінні, що прогрес людства залежить не стільки від економічного зростання, скільки від рівня розвитку особистості. Ключові компетенції, визначені на симпозіумі “Ключові компетенції для Європи” (1996 р., м. Берн), ознаменували загальносвітову тенденцію оновлення освітнього процесу. П’ять ключових компетенцій, якими мають володіти молоді європейці (за рішенням Ради Європи), виглядають наступним чином:

- *політичні й соціальні компетенції* – здатність бути відповідальним, розв’язувати конфлікти мирним шляхом, брати участь у прийнятті групових рішень та у підтримці й поліпшенні демократичних інститутів;
- *компетенції, пов’язані з життям у багатокультурному суспільстві*. Щоб контролювати виявлення (відродження – resurgence) расизму та ксенофобії, клімат нетолерантності, освіта має “озброїти” молодих людей міжкультурними компетенціями: прийняття відмінностей, повага до інших і здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій;
- *компетенції, що передбачають володіння (mastery) усною та письмовою комунікацією*, які особливо важливі для роботи й соціального життя, з акцентом на тому, що людям, які не володіють ними, загрожує соціальна ізоляція. У цьому контексті комунікації дедалі важливішим стає володіння більш, ніж однією мовою;
- *компетенції, пов’язані зі стрімкою інформатизацією суспільства*. Володіння цими технологіями, розуміння їх застосування, слабких і сильних сторін та способів критичного судження стосовно інформації, поширюваної мас-медійними засобами та рекламою.
- *здатність навчатися протягом життя* як основа неперервного навчання в контексті особистого, професійного та соціального життя.

Суголосними, але не обмеженими ними, є 10 ключових компетентностей нової української школи, сформульованих у

Концепції нової української школи, схваленої рішенням колегії МОН 27 жовтня 2016 року після тривалого громадського обговорення:

- спілкування державною і рідною (у разі відмінності) мовами;
- спілкування іноземними мовами;
- математична компетентність;
- основні компетентності у природничих науках і технологіях;
- інформаційно-цифрова компетентність;
- уміння вчитися впродовж життя;
- ініціативність і підприємливість;
- *соціальна і громадянська компетентності*. Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття;
- обізнаність та самовираження у сфері культури;
- екологічна грамотність і здорове життя [5].

Науковцями (Г. Пустовіт, 2014) підкреслюється значущість розв'язання проблеми особистісного розвитку, саморозвитку і становлення індивіда в соціокультурному середовищі як основи формування компетентності дитини у освітньому середовищі [4].

Основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості визнається діяльність. Цей факт обумовлює необхідність реалізації в педагогічному дослідженні і практиці тісно пов'язаного з особистісним *діяльнісного підходу*. Щоб підготувати вихованців до самостійного життя і успішної самореалізації, необхідно залучати їх до різноманітних видів діяльності, тобто організувати повноцінну в соціальному і моральному відношенні життєдіяльність. Діяльнісний підхід передбачає розглядати педагогічні явища з позиції цілісного вивчення всіх компонентів діяльності: її цілей, мотивів, дій, операцій, способів регулювання, коригування, контролю та аналізу результатів, що досягаються. Цей підхід вимагає спеціальної роботи з формування діяльності дитини, з переведення її у позицію суб'єкта пізнання, праці та спілкування, навчання її меті й плануванню діяльності,

організації, регулюванню, контролю, самоаналізу й оцінці результатів діяльності.

Слід відзначити, що компетентнісний, особистісно орієнтований і діяльнісний підходи тісно пов'язані між собою. Якщо метою діяльнісного підходу постає перетворення учня на суб'єкт навчання й спілкування, то компетентнісний підхід має забезпечити несуперечливу трансформацію суб'єкта навчання у суб'єкт суспільної практики, тобто цілеспрямованого перетворення дійсності у суб'єкт-об'єктній (виробничій) і суб'єкт-суб'єктній (людських відносин) формах.

Формуванню просоціальної поведінки, позитивної соціалізації та інтеграції учнів загальноосвітніх навчальних закладів у сучасне суспільство, на нашу думку, сприятиме оптимальне поєднання класичної спадщини видатних педагогів і новітніх педагогічних технологій, використання досягнень сучасної національної науки та кращих зразків зарубіжної гуманістичної педагогіки. Саме тому перспективність заявленої теми полягає у можливості подальших наукових розвідок щодо впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій формування просоціальної поведінки учнів на засадах розгалуженої партнерської взаємодії різноманітних соціальних інституцій та громадянського суспільства.

Література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с. – (Серія “Альма-матер”).
2. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 2. – Чернівці : Букрек, 2015. – 640 с.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С.У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с.
4. Компетентнісний підхід в освіті : теоретичні засади і практика реалізації: матеріали методол. семінару 3 квітня 2014 р. м. Київ [у 2-х ч.]. Ч I / Нац. акад. пед. Наук України; [редкол. : В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), О. І. Ляшенко (заст. голови) та ін.] – К. : - Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. – 370 с.
5. Концепція нової української школи [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>.

6. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу : навч.-метод. посіб. / Єжова О. О., Кириченко В. І., Тарасова Т. В., Федорченко Т. Є., Муромець В. Г., Нечерда В. Б., Оржеховська В. М., Кириленко С. В.; [За заг. ред. д.п.н., проф. Оржеховської В. М.]. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. – 172 с.
7. Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу : монографія / Кириченко В. І., Єжова О. О., Нечерда В. Б., Тарасова Т. В., Хомич О. Л. – Терно-Граф, 2016. – 244 с.

В. І. Кириченко

Основные методологические подходы формирования просоциального поведения учащихся общеобразовательных учебных заведений

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9, ул. Берлинского, Киев, Украина)

Статья посвящена рассмотрению актуальных вопросов создания концептуально-методологического обеспечения деятельности общеобразовательных учебных заведений по формированию просоциального поведения учащихся. Автор сосредоточилась на существенных особенностях средового, компетентностного, системного и личностно ориентированного подходов, которые определяют содержательно-технологические ориентиры формирования просоциального поведения учащихся общеобразовательных учреждений.

Ключевые слова: просоциальное поведение, формирование просоциального поведения, методологические подходы.

V. I. Kyrychenko

Main Methodological Approaches to the Formation of Prosocial Behavior of Students in General Educational Institutions

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the consideration of topical issues of creation of conceptual and methodological support of the activity of general educational institutions on the formation of prosocial behavior of students. According to the author, the methodological approach is a complex pedagogical tool that

includes the following components: the basic concepts that are used in the process of organization, management and updating of educational activity; principles as initial provisions or main rules for the implementation of educational activities; receptions and methods of constructing the educational process. The author focuses on the essential features of the ecological, competence, systemic and person-oriented approaches that determine the content-technological guidelines for the formation of prosocial behavior among students in general education institutions.

The researcher believes that the universal approach is systemic, because he directs the researcher and the teacher-practitioner to the need for an analysis of any phenomena of life. With this approach, a person-centered approach is very closely linked, which means orientation when planning and implementing the educational process on the person as a goal, subject, result and the main criterion of its effectiveness.

The environmental approach, in the author's opinion, takes into account that as a result of the interaction of the environment and personality a way of life appears, the main features of which are determined by the conditions of the environment. However, the researcher notes that in modern science, there is a steady tendency to establish the concept of "competence approach" and comprehension of its essence. This is because the implementation of this approach is based on the understanding that the progress of mankind depends not only on economic growth, but on the level of development of the individual. The competence approach, the author emphasizes, is the focus of the pedagogical process on the formation and development of key (basic) and substantive competencies; methodological orientation of pedagogical (educational) activity on the development of vital competencies, the development of a constructive life strategy and individual and personal technologies of personality liveliness in the process of education.

In this case, the activity approach requires a special work on the formation of the child's activities, from translating it into the position of the subject of knowledge, work and communication. The author notes that competence, person-oriented and activity approaches are closely interrelated and concludes the need for further scientific research into the implementation of effective socio-pedagogical technologies in order to form a prosocial behavior of students.

Keywords: *prosocial behavior; formation of prosocial behavior; methodological approaches.*

References

1. Bekh, I. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku [Personality in the space of spiritual development]*. Kyiv: Akademydav.

2. Bekh, I. (2015). Vybrani naukovi pratsi. Vykhovannia osobystosti. [Selected scientific works. The education of the individual]. Chernivtsi: Bukrek.
3. Honcharenko, S. (2012). Pedahohichni zakony, zakonomirnosti, pryntsyipy. Suchasne tлумachennia [Pedagogical laws, regularities, the principles. Modern interpretation]. Rivne: Volynski oberehy.
4. Kremen, V., Luhovyi, V., & Liashenko, O. (2014). Kompetentnisnyi pidkhd v osviti: teoretychni zasady i praktyka realizatsii: materialy metodolohichnoho seminaru [Competency approach in education: Theoretical foundations and implementation practices: methodological workshop materials]. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy.
5. Kontseptsiiia novoi ukrainskoi shkoly [Concept of the new Ukrainian school]. Retrieved from <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>.
6. Yezhova, O., Kyrychenko, V., Tarasova, T., Fedorchenko, T., Muromets, V., Necherda, V., Orzhekhovska, V., & Kyrylenko, S. (2014). Formuvannia preventyvnoho vykhovnoho seredovyshcha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Formation of preventive educational environment of an educational institution]. Kirovohrad: Imeks LTD.
7. Kyrychenko, V., Yezhova, O., Necherda, V., Tarasova, T., & Khomych, O. (2016). Formuvannia prosotsialnoi povedinky uchniv v umovakh preventyvnoho vykhovnoho seredovyshcha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Formation of prosocial behavior of students in the conditions of the preventive educational environment of a general educational institution]

Кириченко Валентина Іванівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України.

Кириченко Валентина Ивановна, кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник, докторант Института проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины

Valentyna Kyrychenko, Postgraduate (for a doctor's degree) at the Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, PhD in Pedagogics, Senior Researcher